

Balkan PERSPECTIVES

Časopis o suočavanju sa prošlošću

**Balkan100 –
Suočavanje s prošlošću**

**Sećanja žrtava rata i tiranije –
opšta refleksija u nemačkom
kontekstu**

**“Laboratorija sećanja”:
Percepcija zapadnog
Balkana kao sastavnog
dela Evrope**

KAKO SE SJEĆAMO?

- 03. REČ UREDNICE
- 04. MAKEDONIJA U MAGLI PROŠLOSTI
- 05. ČEGA SE NAJRADIJE SEĆATE?
- 08. NEGOVANA NASLEDNA BOLEST MELANHOLIJE I PONOSA
- 10. ZID ĆUTANJA I PORICANJA
- 11. SEĆANJA ŽRTAVA RATA I TIRANIJE OPŠTA REFLEKSIJA U NEMAČKOM KONTEKSTU
- 14. "LABORATORIJA SEĆANJA": PERCEPCIJA ZAPADNOG BALKANA KAO SASTAVNOG DELA EVROPE

- ZA ONE KOJI VIŠE NISU MEĐU NAMA .16
- KOSOVO I MAKEDONIJA: U POTRAZI ZA IDENTITETOM .18
- ZAJEDNIČKI GLASOVI .19
- PRST .20
- MAKEDONSKI NOVINARI: SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU JE NEOPHODNO ZA MEDIJE .21
- GAVRILO PRINCIP – NACIONALNI HEROJ ILI TERORISTA? .22
- NOVOSTI .23
- IMPRESUM .24

BALKAN100-
SUOČAVANJE S
PROŠLOŠĆU

12

ZID
ĆUTANJA I PORICANJA

10

SJEĆANJE
JE GARANT
SLOBODE

06

Reč urednice

• Priština/Kosovo,
• decembar 2014.

Dragi čitaoci,

Ratovi su uvek teška katastrofa za društvo zato što uništavaju društveni poredak i suočavaju pojedince sa nasiljem i smrću. Pored toga, rat menja identitet svih učesnika u sukobu. Posleratna društva zapadnog Balkana su stvorila različite narative o prošlosti, koji su uglavnom međusobno protivrečni i obično su pod uticajem etnocentričnih stanovišta.

Balkan.Perspektive, kao novi časopis, predstavlja odgovor na ove protivrečne istorijske narative i teži da predstavi drugačija sećanja i drugačije načine za suočavanje sa prošlošću u Srbiji, Makedoniji, na Kosovu i Bosni i Hercegovini. Časopis nudi platformu za regionalne i lokalne autore koji su posvećeni inkluzivnim načinima za suočavanje sa prošlošću. „Suočavanje sa prošlošću“ nije veštački koncept, u njemu učestvuju različiti autori, poput umetnika, istraživača, aktera civilnog društva, predstavnika država i mnogih drugih. Želimo čitaocima da ponudimo različite perspektive i učinimo temu „suočavanja sa prošlošću“ opipljivijom u društvima zapadnog Balkana. Ukoliko biste želeli da redovno dobijate časopis, molimo vas da se prijavite na adresu balkan.perspectives@forumzfd.de. Magazin će izlaziti tri puta godišnje na četiri različita jezika (makedonski, albanski, b/h/s i engleski).

Prvo izdanje časopisa *Balkan.Perspektive* istražuje pitanje različitih kultura sećanja. Kao što „zid sećanja“ na našoj naslovnici pokazuje, prošlost je uvek sastavljena od bezbroj malih, individualnih sećanja. U tom smislu svaki rat stvara mnoštvo malih ratova pošto svaki pojedinac doživljava različito iskustvo. Na društvenom nivou, sećanje bi trebalo da oslikava ova različita sećanja i da doprinese stvaranju istorijskog narativa koji će svi poštovati.

Naši autori su pokušali da obrade ovu temu iz različitih uglova:

U našem uvodnom tekstu poznati pozorišni i filmski režiser iz Bosne i Hercegovine Dino Mustafić postavlja pitanje zašto je sećanje od ključne važnosti za današnja društva i kako sećanje utiče na našu zajedničku budućnost. Dr Tomas Luc istražuje na koje načine pamtimo prošlost i predstavlja zanimljiv pregled strategija sećanja u posleratnoj Nemačkoj. Srpski umetnik Nikola Radić nam govori zašto je izabrao da se bavi temama koje su u vezi sa istorijom i kako on definiše sećanje.

Ostali tekstovi predstavljaju inicijative iz regiona koje se bave temom sećanja na dva načina: kroz foto projekat predstavljanja porodičnih slika osoba nestalih na Kosovu, preko kvalitativnog istraživanja u Makedoniji, te kroz projekte koji okupljaju mlade ljude da razmatraju kulture sećanja na Zapadnom Balkanu.

Rado ćemo pročitati vaša cenjena mišljenja i kritike našeg časopisa. Nadamo se da ćete uživati čitajući *Balkan.Perspektive* i da ćete potom naći inspiraciju da promislite o svojoj ličnoj kulturi sećanja.

• Iskreno,
• Maike Dafeld, glavna urednica

MAKEDONIJA U MAGLI PROŠLOSTI

Trinaest godina posle konflikta u Makedoniji, koji je zaoštrio odnose dveju najvećih etničkih zajednica, čini se da država ne čini dovoljno napora kako bi pomirila sukobljene strane i obezbedila stabilnost u društvu. Za državne institucije i ostale ključne aktere suočavanje sa prošlošću nije oruđe za građenje mira i harmonije između građana, dok se etničke tenzije nastavljaju, posebno među mlađim generacijama.

Hrvat Goran Božinović, ekspert za pitanje suočavanja sa prošlošću, kaže da je ovaj proces u Makedoniji još uvek u početnoj fazi. „Ja etničku različitost u Makedoniji vidim kao bogatstvo i prednost. Unutar međuetničkog dijaloga postoji potreba da se radi na suočavanju sa prošlošću, ali to je za mene samo jedan segment. Moramo da razgovaramo o temama o kojima se ne razgovara i da slušamo one sa kojima se ne slažemo kako bismo mogli da idemo u budućnost. Cilj je da ne budemo opterećeni i da ne dozvolimo da naša deca nose naše breme”, kaže Božinović

Albert Hani iz nevladine organizacije *forumZFD* smatra da Makedonija zaostaje u ovim procesima.

„Uslovno govoreći, Makedonija kao država kasni sa pokretanjem ovog pitanja, ali svaki početak predstavlja novu priliku, zato što su mnoge stvari u vezi sa ovom temom bile gurane pod tepih. Ovim temama se treba baviti u budućnosti jer one mogu pomoći da se ne ponove greške iz prošlosti”, kaže Hani.

Rafiz Haliti, bivši borac OVK-a, a sadašnji poslanik i potpredsednik parlamenta, slaže se sa mišljenjem da država treba da se potruži u vezi ove teme.

„Mislim da nikada nije prekasno. Trebalo je do sada identifikovati uzroke konflikta. Ako narod to iskreno radi, onda će mnogo lakše naći zajedničke polazne tačke za budućnost. Ovo je u interesu države i svih građana“, smatra Haliti, te dodaje da bi proces trebalo da započnu uticajne institucije poput Makedonske akademije nauka i umetnosti.

Bivši general makedonske policije Stojančo Angelov, koji je učestvovao u konfliktu sa druge strane, kaže da ovi procesi u velikoj meri zavise od ekonomske situacije u zemlji.

„Naravno da postoje načini, ali biće teško. Nijedno rešenje nije moguće ukoliko Makedonija tone u siromaštvo. Za početak je najvažnije da se popravi ekonomska situacija i da se istovremeno radi na unapređenju međuetničkih odnosa na organizovani i razumljiviji način”, preporučuje general.

Posmatrajući političke okolnosti u Makedoniji, eksperti preporučuju da političarima, medijima i drugim akterima u zemlji treba dati veću podršku kako bi počeli da se bave suočavanjem sa prošlošću.

SRBIJA

Borko Kasanski, 42

Moje najdraže sećanje, iako vezano za jedan trenutak, onaj u kom sam iza staklene pregrade odeljenja lekture „Većernih novosti“ video svoju sadašnju suprugu i ukrstio pogled s njenim, proteže se u stvari na ceo period od te 1998. do danas. Ipak, ako ćemo sećanje da vežemo samo za taj naš prvi susret, pamtim svaki njegov detalj – očaranost, oduzetost i želju da budemo zajedno. Nizali su se kasnije mnogi lepi trenuci vezani za razne druge stvari (deca, posao...), ali sećanje na taj susret dveju srodnih duša definitivno ostaje u meni pod stavkom „najdraže“, bez ikakve konkurencije.

Marija Majstorović, 32

Ono što je sigurno da je u mom životu trenutak koji nikada neću zaboraviti je kada sam pre skoro devet godina prvi put postala majka. Na svet je tada došla jedna preslatka devojčica, koja je pet godina kasnije dobila sestru, a godinu dana kasnije i brata. Prvi susret sa bebom i saznanje da je sve u redu je nešto što ni sa čim ne može da se uporedi.

• • • • •

Čega se najradije sećate?

• • • • •

Martin, 19

Bio sam na koncertu i kada je svirka počela uvod me je oduševio – toga se najradije sećam.

Nataša, 47

Najradije se sećam rođenja mog sina. Sada ima 19 godina i studira.

Biljana, 33

Volim da se sećam praznika koje sam provela sa dvoje prijatelja na Ohridu. Ostali smo nedelju dana i mnogo smo se smejali. Bilo je sjajno.

Anastasia, 28

Najradije se sećam svog tromesečnog boravka u Londonu. Moja tetka i brat od tetke žive tamo. Zemlja mi se mnogo dopala i bilo je dobro ponovo videti rođake.

MAKEDONIJA

KOSOVO

Arber, 45

Najradije se sećam dana kada je rođena moja devojčica.

Vjolla, 21

Bila sam u Albaniji tokom rata. Kada smo se vratili kući, sve je bilo uništeno. I naša kuća je bila srušena, ali to je bio povratak kući, i toga se najradije sećam.

Ron, 35

Najradije se sećam završetka rata. Konačno smo bili sigurni da nećemo poginuti i da smo slobodni da živimo.

Mergim, 31

Volim da se setim kako sam gledao u nebo kada sam imao četiri ili pet godina.

Valdrin, 12

Bio sam u SAD-u sa porodicom. Tamo ima mnogo igraćaka. To mi se dopalo – toga se najradije sećam.

BOSNA I

Branka, 36

„Moja najsnažnija i najljepša sjećanja su vezana za rano djetinjstvo. Nedjelja ujutro, čitava porodica na okupu, mir i zajedničko gledanje Nedeljnog zabavnika.“

Ado, 33

„Sjećam se kako su me roditelji istinski i snažno štitili tokom rata. Prva asocijacija na rat mi nije smrt i glad, već njihova brižnost. Uvijek smo imali hljeba, iako smo čitavu 1993. godinu imali gotovo samo to. Da, moju sestru i mene, koliko je to realno bilo moguće, roditelji su snažno zaštitili od rata.“

Mirsada, 63

„Čega se sjećam? Pa uglavnom se sjećam života prije rata, jer sam tada i živjela. Taj period života mi je najljepši. Od rata pa naovamo je sve osim života.“

HERCEGOVINA

• • • • •

SJEĆANJE JE GARANT SLOBOD

BIH

Dino MUSTAFIĆ

Sjećanje je važna komponenta nas samih, dio našeg bića. Naša iskustva na Balkanu su posebna, imamo potrebu i obavezu da prenesemo naša sjećanja kroz empatiju za druge, jer to otvara perspektivu budućnosti u kojoj se mržnja i ratovi neće ponavljati kao refren u historiji. Način i odabir onoga čega se trebamo i moramo sjećati jedno je od suštinskih pitanja našeg društva. Nažalost, kod nas je sjećanje selektivno i filtrirano kroz političko-društveni odnos u kojem se historijski događaji posmatraju bez konteksta i korelacije s vremenom u kojem su se odigrali, a često smo svjedoci kako se poriču činjenice i njeguje kultura zaborava i laži. Umjetnost je važna za čuvanje sjećanja, jer je priča o životu i pojedincu, osjetljiva je na manipulacije i prisvajanje, tiče se još uvijek živih ljudi, dok je historija „slavna“ i bavi se onim što je prošlo. Umjetnički jezik je prostor budućnosti jer vjeruje da svijest i mašta u komunikaciji s publikom stvaraju paralelni svijet mira i slobode.

Zbog toga je prošlost česta inspiracija umjetničke kreacije, jer individualno sjećanje otvara mogućnost sopstvenog preispitivanja, nasuprot historijskom pamćenju koje u svojim interpretacijama često relativizira činjenice, gleda iz vizure pobjednika i falsifikuje prošlost. Hrabra, iskrena i kritički angažirana umjetnost je jedan od načina da moralno preispitamo ulogu i odgovornost pojedinaca, kolektiviteta, državnih institucija u nasilju i teroru.

Vrijedna književna, filmska, pozorišna, muzička i slikarska djela koja su nastala proteklih godina bila su kreativno sjećanje, osvajanje prostora slobode od prošlosti kao tjeskobe, zla i krvi. Takva djela, koja su dodirivala historiju i sjećanje na jedan odgovoran i

human način kroz prizmu mikrosvjetova pojedinaca i žrtava, preskakala su sve podignute nacionalne barijere i zidove mržnje, budila samilost i vodila nas preispitivanju savjesti i pokajanju.

Umjetnost je i borba protiv ravnodušnosti kao nastavka zla koje ponižava žrtve i produbljuje jaz među etničkim zajednicama. Sjećajući se nekog događaja, u nama se ono ponovo rađa. Sjećajući se nekog lika, događaj stavljamo u vezu s njim. Mi ne možemo zaboraviti šta se dogodilo, ali moramo oprostiti. Da bi se to dogodilo, svaka riječ mora biti zapisana, svaka suza izvagana i svaka žrtva izmjerena. Jedini način da

to učinimo je da njegujemo kulturu saosjećanja i empatije kako buduće generacije ne bi nikada ponovile okrutnosti prema onima koji su drugačije nacionalnosti ili vjerske pripadnosti.

*Indiferentni prema
lekcijama naše prošlosti,
bit ćemo takvi i prema
nerazdvojivim nadama za
budućnost.*

Indiferentni prema lekcijama naše prošlosti, bit ćemo takvi i prema nerazdvojivim nadama za budućnost. I tako dolazimo do suštine: „Ako mi zaboravimo, bit ćemo zaboravljeni.“ Zato je sjećanje garant slobode. Umjetnici svijet osjećaju kroz puls srca, gledaju na život kao načelo najviše vrijednosti, zato postoji čvrsta veza između umjetnika i sjećanja, jer bez odgovornog i savjesnog suočavanja s prošlošću nije moguća niti budućnost.

Dino Mustafić je poznati bosanskohercegovački teatarski i filmski reditelj. Diplomirao je na Akademiji scenskih umjetnosti i na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Na čelu je najstarijeg pozorišnog festivala u regionu – Internacionalnog festivala MESS, koji je obnovio nakon opsade Sarajeva sa svojim saradničkim timom. Kultura sjećanja na blisku ratnu prošlost BiH prisutna je u njegovom stvaralačkom radu.

NEGOVANA NASLEDNA BOLEST MELANHOLIJE I PONOSA

Fever / numizmatičke vrijednosti“, 2013, Kombinirani mediji, Umjetnički rad: Nikola Radić Lucati, Istraživanje: Dr. Milovan Pisarri. Prikazano na izložbi „Vot Ken You Mach“ u KhD – Kunsthaus Dresden

*N*ikola Radić Lucati odrastao je u Beogradu u izrazito umetničkoj porodici. „U skoro svakoj ruci moje porodice bilo je pero, četkica ili fotoaparati. Ja sam praktično odrastao crtajući i fotografišući.“ Studirajući umetnost u Beogradu i Jerusalimu, shvatio je da je kolektivno sećanje zloupotrebano kako bi se zavadilo i radikalizovalo građanstvo u Jugoslaviji osamdesetih i devedesetih godina dvadesetog veka. On veruje da „ovaj oblik manipulacije koristi kulturu kao sredstvo i da je moguće suprotstaviti mu se u tom polju.“
U intervjuu koji sledi, govori o kulturi sećanja, suočavanju sa prošlošću u Srbiji i ulozi umetnosti.

Kultura sećanja je izraz koji se često koristi. Šta on znači za Vas?

Za mene kultura sećanja ima samo prolaznu vezu sa kulturom. Ona je dinamički promenljivo okruženje ekonomskih i političkih projekcija. Kulturno pakovanje je prikladan mirotvorac koji ograničava posledice stalnog rebrendiranja političkih i ekonomskih proizvoda u kulturi.

Problem nastaje kada su fragilni istorijski narativi podvrgnuti takvom abrazivnom tretmanu. Ono o čemu govorimo je ipak gubitak prave istorije nauštrb mehanizma stalnog preuređivanja i cenzure. Jedan od načina da se suprotstavimo je da sve vratimo na originalne, neizmenjene dokumente, svedočenja, artefakte, i da ih uključimo u preispitivanje trenutnog stanja narativa.

Živite i radite u Beogradu. Šta kultura sećanja podrazumeva u Srbiji?

U Srbiji kultura sećanja tradicionalno je negovana kao nasledna bolest melanholije i ponosa, hranjena stalnim nedaćama i svim previše realnim žrtvovanjem

srpskog i manjinskih naroda. Kolektivno sećanje, koje je vekovima znalo kako da veliča heroje i sačuva veru, mutiralo je u skup povezujućih narativa, pa onda u zvaničnu istoriju, zarad česte upotrebe nacionalističkih ideologija od 1930-ih naovamo.

Danas „kultura sećanja“, ili pre „sećanje za zaborav“, tužno ali istinito, znači nasilno revizionističko skrnavljenje istorije kroz stalne pokušaje da se dođe do jednog afirmativnog nacionalnog narativa. Potraga za Svetim gralom neosporne hegemonije nacionalne mitologije nad istorijom trenutno se menja u skromnije i ostvarivije ciljeve – političku prednost, ekonomsku korist, izbegavanje restitucije itd...

Vi ste umetnik koji se bavi suočavanjem sa prošlošću. Zašto umetnost mora da se bavi kulturom sećanja?

Kao što pokazuje skorašnji talas cenzure i otpuštanja u medijima i institucijama kulture, država ne sme biti ostavljena sama u sobi sa svojom istorijom i kulturom bez neke vrste nadzora odraslih.

Nacionalistički srpski projekat ekspanzije je preusmeren na princip „ako ne veća, onda čistija“. Neonacističke partije imaju sve jaču podršku i najviše napada je zasnovano na klasnoj različitosti, uz rasističko podstrekivanje. Manjine više ne čine 40 odsto populacije, mediji se pretvaraju u tabloidnu paničnu odbranu ekonomskog darvinizma, uz podgrejani, a ipak ne suveren nacionalizam. Ukoliko se kulturnom prostoru ne suprotstave istorijske činjenice, nijedna nova generacija neće moći da preuzme vođstvo prema novom, asertivnom i moralnom pristupu, ulozi koju umetnost i sećanje imaju kao pluralistička platforma za demokratsko društvo.

Da se vratimo na Vaš lični život. Kako se Vi bavite kulturom sećanja?

U svom radu primenjujem analizu dokumenata i empirijska istraživanja na teme koje su deo ponavljajućih procesa. Često se vraćam na nalazišta, ponovo čitam i preispitujem narative, koji se čine fiksiranim, tražeći često neprimećene obrasce. To onda postaje lično, pa dozvoljavam sebi da se zadubim

u temu, pri čemu se verovatno previše identifikujem sa njom. Pokušavajući da izbegnem opasnosti prevelikog uređivanja i pojednostavljivanja, nudim velike delove neizmenjenih nalaza, kakvi se mogu naći u arhivama ili na lokalitetima.

Istorijska, kolektivna i lična sećanja nisu zamenjiva. Omogućavajući da se njihovi različiti glasovi čuju, pokušavam da pokažem osnovne procese stalnog prilagođavanja jezika sećanja u zajednicama manjinskih žrtava, dok oni nastavljaju da preživljavaju internalizujući projekcije dominantne većine.

Već dugo radite na kulturi sećanja. Možete li da primetite promenu kulture sećanja u smislu kako se društvo, politika i umetnost bave njome?

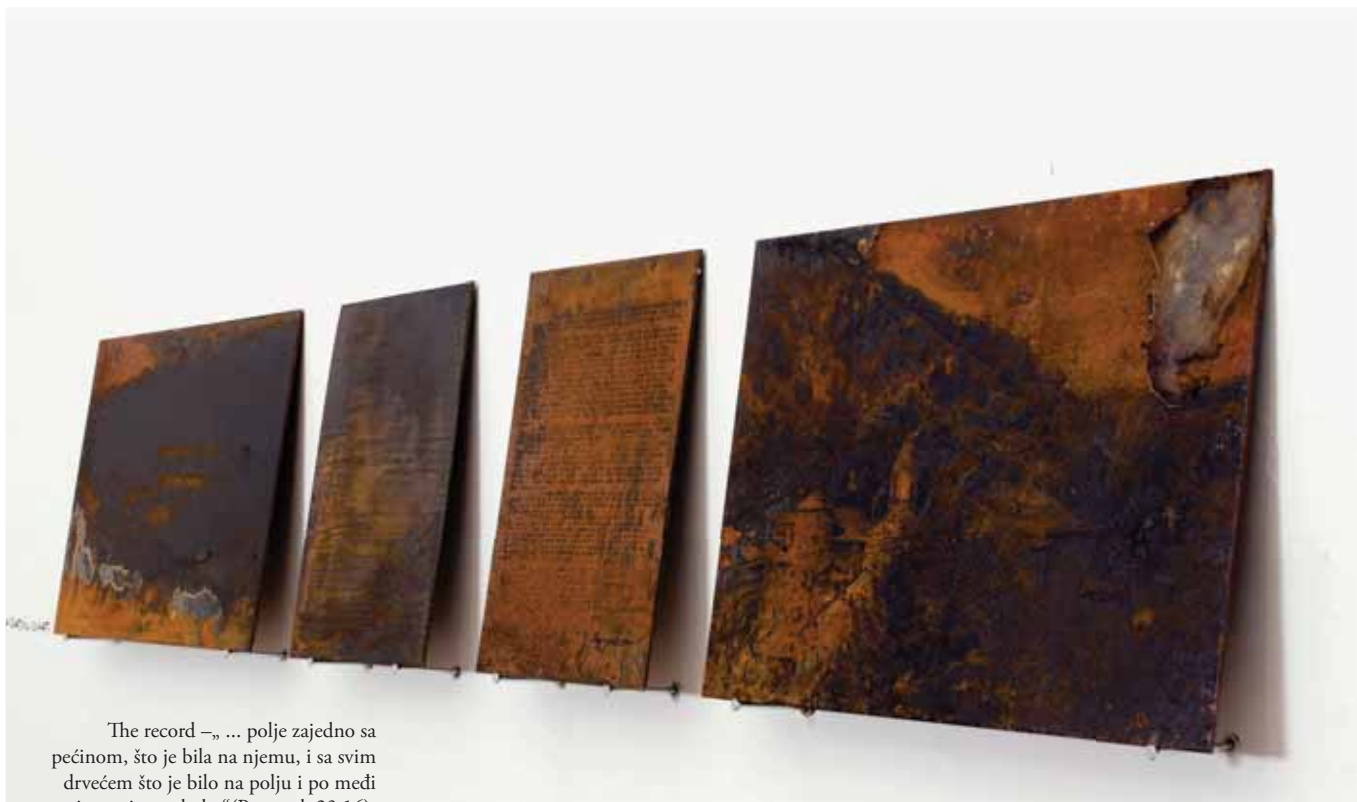
“Bavljenje njome” je dobar opis. “Njome” se “bave” na nivou srednjih službenika koji rešavaju trenutne probleme odnosa sa javnošću. “Nju” takođe posmatraju kao komercijalnu šansu. “Ona je postala deo rastućeg, dinamički razvijajućeg, poluprivatizovanog lokalnog nacionalističkog odnosa sa javnošću, kulturom i ekonomijom. Takav ekosistem je nesposoban da donese rezultate relevantne za etičko obrazovanje zasnovano na iskustvu holokausta i genocida, i odgovoran je za stvaranje novih konflikata. Ipak, publika reaguje na nedostatak morala. Uprkos činjenici da su u Srbiji generacije posle devedesetih odgajane na selektivnim interpretacijama istorije, broj učesnika u diskusijama i posetilaca izložbi raste. Izgleda da je publika voljna da se angažuje i da žudi da izrazi svoja osećanja i pokaže podršku. Moralni i emotivni jaz između pristupa države i reakcije ljudi je retko kad

bio veći. Postepeno građenje alternativa, građanskog istorijskog obrazovanja, mogao bi dovesti do osnove za zajednički narativ iz kojeg bi nastala nova neisključiva kultura sećanja.

Koju ideju društva imate na umu dok se bavite prošlošću na umetnički način? Koja je Vaša utopija?

Jedna mala stvar koja nestaje zbog pritiska depolitizacije kulture je utopija slobode i jednakosti, kroz stvaranje “kulturnog” sećanja o njima kao boljoj prošlosti. Kao i prošlost, utopije su opasne. Ipak, za razliku od prošlosti, za njih vredi boriti se.

<http://www.nikolaradiclucati.com/>

The record –, ... polje zajedno sa pećinom, što je bila na njemu, i sa svim drvećem što je bilo na polju i po međi njegovoj unaokolo.“(Postanak 23:16).

Kulturni centar Grad „Mesta koja nedostaju“, 9-15 avgust 2012. Kustos: Dejan Atanacković

ZID ĆUTANJA I PORICANJA

„Pamćenje prošlosti – izgradnja budućnosti“ projekat je koji je pokušao da se pozabavi sa nekoliko osetljivih tema iz oblasti suočavanja sa prošlašću u Republici Makedoniji. Projekat je nastao u teška vremena za državu u kojoj se događa ozbiljno pogoršanje standarda osnovnih ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Državom koja ima dugotrajan spor oko sopstvenog imena sa susednom Grčkom i koja se muči da izgradi sopstveni nacionalni identitet sada vlada koalicija nacionalističkih partija makedonske većine i velike albanske manjine.

U samoj vladi postoje oštre podele. Etnički makedonski deo vlade pokušava da nametne većinski etnički identitet Makedonaca – koji su uglavnom ortodoksni hrišćani – kao nacionalni identitet, zanemarujući pritom brojne etničke i nacionalne manjine, uglavnom islamske veroispovesti. Progressivni delovi društva i manjine zahtevaju izgradnju multietničke i multikulturne države i identiteta, što je i jedan od preduslova za proces evroatlantskih integracija.

Uopšteno, balkanska društva pate od vekovnih razlika i sukoba oko identiteta i preklapajućih istorija. U tom kontekstu, Makedonija je verovatno u najdelikatnijoj poziciji pošto joj teritoriju, ime, identitet, jezik i istoriju dovode u pitanje različite susedne države, na različitim nivoima. Takođe, unutar društva već dugo traje debata o suštinskim problemima u okviru ovih pitanja.

U takvim okolnostima Civil i *forumZFD* su sprovedli višestruko pilot istraživanje u tri etnički izmešane opštine u državi, uključujući i deo projekta na nacionalnom nivou, koristeći kombinaciju metodologija akcionog istraživanja i refleksije na mirovne prakse. Projekat je uključio istorijske događaje i procese od Ilindenskog ustanka za oslobođenje od osmanske vladavine 1903. pa do današnjih dana.

Istraživači „Civila“ pokušali su da otkriju koji su oblici i sadržaji lokalne kulture sećanja, kao i percepciju relevantnih predstavnika etničkih zajednica, zainteresovanih strana i aktera o tome koje su funkcije lokalne kulture sećanja. Pored toga, istraživači su pokušali da otkriju kakva je percepcija brojnih učesnika u istraživanju o pitanju lokalnih kultura sećanja koja bi bila drugačija i okrenuta ka budućnosti. Nažalost, veoma malo, a možda nimalo svetla se moglo videti na kraju tunela. Za sada.

Lokalne zajednice uključene u istraživanje, preopterećene strančarstvom, starim predrasudama i stereotipima, neraščišćenim pitanjima prošlosti, nacionalizmom i nepoverenjem, nisu mogle ni blizu postići saglasnost u vezi sa nekim istorijskim događajem ili procesom. Rat 2001. godine, u kome su se sukobile dve najveće etničke zajednice, još uvek živi u sećanjima ljudi, koji ga posmatraju na potpuno suprotne načine.

Čak ni oni malobrojni istorijski događaji koji bi mogli da posluže kao spona između različitih etničkih zajednica – poput Ilindenskog ustanka, koji je u svoje vreme imao snažnu društvenu komponentu i koji je uključivao sve zajednice, uključujući i lokalne Turke, ili Drugog svetskog rata – ne uspevaju da približe etničke zajednice kada je reč o suočavanju sa prošlašću i sećanju na lokalnom nivou.

Još jedan zanimljiv, pa i intrigantan nalaz, jeste da nijedan od učesnika u istraživanju nije pomenuo holokaust i deportaciju Jevreja iz Makedonije tokom Drugog svetskog rata. To je još jedno stanovište koje bi trebalo ispitati u našem budućem radu i koje ilustruje još jedan zatvoren prostor sećanja koji je ostao okružen zidovima tišine i poricanja.

XHABIR DERALLA

(DŽABIR DERALLA)

SEĆANJA ŽRTAVA RATA I TIRANIJE : OPŠTA REFLEKSIJA U NEMAČKOM KONTEKSTU

Tokom poslednjih decenija postalo je uobičajeno da se posle ratova, diktatura i zločina protiv čovečnosti postavi pitanje suočavanja sa zlodielima iz prošlosti.

Osnovno pitanje koje nastaje jeste da li je korisno takvo intenzivno suočavanje sa minulim gubicima ljudskih života tokom rata i nasilnih zločina.

U ljudskoj istoriji se obično podvuče crta, pa se glavni odgovorni izvedu pred lice pravde, dok se ostali uglavnom amnestiraju. Na osnovu toga je bilo moguće omogućiti nov početak, kako u odnosima među državama tako i unutar društava. Ipak, ovaj način bavljenja sukobima konflikata podrazumevao je amneziju. Žrtve su zaboravljane, nisu dobijale ni finansijsku kompenzaciju ni druge oblike socijalne pomoći, dok su oni koji su učestvovali u vojnim sukobima ili javnim zločinima mogli da nastave da žive dobre živote.

Način na koji se bavimo istorijom zločina promenio se u poslednjoj trećini dvadesetog veka. Od ključnog značaja bili su nemački zločini tokom nacističke vladavine koji su zbog svoje jedinstvene dimenzije, a posle perioda amnezije, rezultirali potrebom za adekvatnom kulturom sećanja mimo svake političke instrumentalizacije.

Posle bezuslovne predaje Nemačke, saveznici su Nemce naterali da raskrste sa nacističkom ideologijom i da plate obeštećenje, jednim delom pojedinačnim žrtvama, ali uglavnom ratnu odštetu državama. Uprkos tome, politika potiskivanja prošlosti dominirala je u obe nemačke države. Grupe žrtava su se i dalje suočavale sa društvenom isključenošću i diskriminacijom. Nijedan od članova većinske zajednice nije morao da govori o svom učešću u počinjenim zločinima, niti su direktni počinioci pravno gonjeni u većoj meri.

Proces postepenog suočavanja sa prošlošću nije počeo do 1970. godine. Marginalizovane grupe su zvanično priznate, primale su finansijsku kompenzaciju i državnu pomoć zbog svog socijalnog i kulturnog statusa interesa.

Istorija nacističkih progona omogućila im je da stvore sopstveni oblik sećanja povezan sa procesom grupne identifikacije.

Kao važno društveno dostignuće, pitanje odgovornosti za ove zločine koje je postavljeno nekoliko godina kasnije obeležilo je oblike društvene samorefleksije i samopouzdanja koji nisu za potcenjivanje. Za društvo je veoma teško da istraje u ispitivanju učešća sopstvenih članova u zločinima.

Posmatrajući kako se Nemačka suočila sa zločinima iz nacističke prošlosti, možemo zaključiti sledeće:

- Iskreno suočavanje sa državnim zločinima može doprineti da se osigura odšteta za progonjene, žrtve i njihove porodice. Pored finansijske podrške društveno priznanje im može značajno pomoći da počnu iz početka. Takođe, u međunarodnim odnosima, priznavanje tuđih žrtava predstavlja prvi, važan korak u politici razumevanja i obostranog priznanja.

- Pitanje vinovnika u javnim institucijama kao i kroz učešće pojedinaca može doprineti tome da naredne generacije na kritički način posmatraju postupke države i da prekinu sa diskriminacijom na mnogim nivoima, kako prema žrtvama prošlosti tako i prema sadašnjim žrtvama. To je posebno važno ukoliko vinovnici imaju strah da će odgovarati pre ili kasnije. Tako nastaje važan oblik prevencije.

- Samo ukoliko se iskreno i sa razumevanjem suočimo sa prošlošću biće moguće da se spreči njeno ponavljanje. Da se uspostave prikladne strukture u državnim procesima, društvena prihvatljivost, i poslednje, ali ne i najmanje važno, suočavanje sa bivšim neprijateljima kako bi se izbegli slični vojni konflikti i javni zločini.

- Ukoliko se prošlost, a naročito delovi prošlosti neprijatni za našu stranu, potiskuje, postoji stalna opasnost da ona naglo izbije na površinu i da se konflikti nastave.

BALKAN100

SUOČAVANJE S PROŠLOŠĆU

U Strugi, Makedonija, od 31. 7. do 3. 8. 2014. godine *forumZFD* započeo je projekt Balkan 100, koji kroz osvještavanje raznih aspekata kolektivnih identiteta balkanskih zajednica pokreće proces suočavanja s paralelnim, a često i konfrontirajućim prošlostima Balkana. U projektu sudjeluju mladi raznih interesa i profesija iz Bosne i Hercegovine, Makedonije, sa Kosova i iz Srbije. Cijeli projekt će trajati tri godine, i iz njega će do samoga kraja proizaći mnoge društvene i edukativne aktivnosti.

Tijekom prve radionice u Makedoniji sudionici su imali priliku otvoriti pitanja o kolektivnim i individualnim prošlostima, pokušaju da kritički ispituju svoja stajališta o istima, te da međusobno usporede svoje narative. Štoviše, radionica je uključivala i antropološko istraživanje u selu Radovištu, gdje su ispitane perspektive i proces kreiranja kolektivnog sjećanja stanovnika toga mjesta u kojem se krajem Drugoga svjetskog rata dogodio veliki zločin.

Iako su aplikacije za sudjelovanje završene, lokalne zajednice i razne druge aktivnosti koje će se razviti iz osnovne ideje projekta povremeno će uključivati i nove sudionike. Jer ipak, suočavanje sa prošlostima Balkana ne treba i neće biti samo dio privilegirane uže skupine projekta Balkan 100, već stvar svih onih koji su spremni propitati svoje stavove i vidjeti ima li išta što bi se moglo naučiti od onih 'drugih'.

Ovaj članak je prvo bio objavljen na arheološkoj web stranici arheon.org

Marko Barišić

Prošlost oblikuje budućnost kroz prisustvo u javnom prostoru i u zvaničnoj kulturi sećanja, kroz komemoracije, muzejske inicijative, udžbenike, zakonodavstvo, komisije i politički diskurs. Države u postjugoslovenskom prostoru dele istu prošlost, ali se dominantni istorijski diskursi o „kratkom dvadesetom veku“ razlikuju u svakoj državi. Ovo je postalo očigledno posle raspada Jugoslavije i stvaranja nacionalnih država, koje su, prolazeći kroz tranziciju, pokušavale da se ograde od velikih jugoslovenskih narativa i da stvore sopstvene nacionalne istorije i kulture sećanja, sa naglaskom na različite istorijske događaje i aspekte. Ratovi tokom raspada Jugoslavije dodatno su osnažili ovaj proces. Sukobljeni narativi u regionu uključuju različite pojmove iz slavne prošlosti, kolektivne patnje i viktimizacije te čestog poricanja sopstvenih zločina u prošlosti. To je razlog zašto je projekat Balkan 100, sa svojom regionalnom orijentacijom, neophodan. Spajajući ne samo mlade naučnike iz različitih disciplina već i ljude iz drugih oblasti, projekat je važan deo veoma potrebnog procesa suočavanja sa prošlošću i analize i preispitivanja dominantnih istorijskih narativa u regionu.

Ovaj projekat je usko povezan sa mojim doktorskim istraživanjem koje se fokusira na promene u kulturi sećanja na Drugi svetski rat u Srbiji, što je jedan od razloga za moje učešće. Druga važna stvar u vezi ovog projekta za mene je šira slika, pošto ne uključuje samo jedan istorijski događaj, kao i prilika da se bavim ne samo kolektivnim nego i individualnim sećanjima na Balkanu. To, zajedno sa umrežavanjem, neformalnim susretima i razgovorima sa drugim učesnicima o različitim aspektima ovih tema tokom radionica, čini ovaj projekat sjajnom prilikom za učenje i razmenu znanja.

Jelena Dureinović
Studentkinja doktorskih studija
Međunarodni postdiplomski centar za studije kulture u Gisenju

Od devedesetih godina nacionalni programi istorije, mediji i popularna kultura na Balkanu bili su fokusirani na stvaranje novih kolektivnih identiteta prilagođenih novim političkim okolnostima tog vremena. Ovde je za mnoge mlade ljude veoma teško da promene ovaj diskurs, koji im deluje prirodno i normalno, iako on to nije.

ForumZFD je važan projekat kroz koji će barem neke omladinke i omladinci biti naučeni da primene postmoderne naučne pristupe identitetima i lokalnim istorijama kako bi bili u stanju da dostignu bolje razumevanje i mir kako za svoju nacionalnu tako i za ličnu dobrobit. Pored toga, verujem da će se iskustva učesnici deliti u svojim lokalnim zajednicama i da će doći do promene kako u pogledu na istoriju tako i na život u globalu.

Marko Barišić

Jedno od mojih velikih ličnih i profesionalnih interesovanja je dobrobit ljudi u postkonfliktnim područjima, a posebno u regionu zapadnog Balkana. Ovaj projekat mi daje priliku da upoznam, razgovaram i, što je najvažnije, saradujem sa ljudima iz drugih država u regionu. Verujem da je suočavanje sa prošlošću zadatak za svaku novu generaciju širom sveta, a za nas u regionu suočavanje sa prošlošću ponekad može da bude presudno za stvaranje bolje budućnosti. Balkan 100 mi daje prostor u kome mogu da postavim pitanja i dobijem odgovore, da pokrenem teme i razvijem projekte za koji sam strastveno zainteresovan. Pored toga, radujem se razvijanju bliskih prijateljstava sa učesnicima iz regiona i zajedničkom radu na ovim pitanjima.

Rodoljub Jovanović

Praštanje ne može da izbriše gorku prošlost. Sećanja koja iznova naviru se ne mogu izbrisati. Naprotiv, praštanje za nešto što ne možeš zaboraviti stvara novi oblik sećanja. “Mi menjamo svoje sećanje o prošlosti imajući velike nade za budućnost”, kaže Luis Smedes. Suočavanje sa prošlošću tokom koje su ozbiljno kršena ljudska prava je jedan od najvećih izazova sa kojim se društvo suočava. Ovaj projekat je veoma važan zato što teži da ohrabri društva da preuzmu odgovornost za promovisanje mira. Ovaj proces je veoma težak i bolan, posebno za žrtve koje su preživjele rat, ali sam ubeđena da mir nije nešto što se ne može dostići. Verujem da državne institucije i drugi važni akteri takođe moraju da preduzmu slične inicijative.

Upotreba nacionalizma i religije kao oruđa za podstrekivanje mržnje i nasilja uopšte nije humana. Nove generacije moramo učiti saradnji za opšte dobro, pritom izbegavajući zamke zla. Međuregionalni projekti poput ovog, posebno oni usmereni na mlade, pomoći će u ponovnom uspostavljanju društvenih odnosa zasnovanih na obostranom poverenju, empatiji, toleranciji i miru.

Prema tome, istoriju Balkana treba revidirati, posebno onu koju u udžbenicima koriste nove generacije. Verujem da su u ovom procesu najvažnije težnja i insistiranje na posvećenosti zacrtanom cilju do samoga kraja bez obzira na to koji izazovi iskrnsu u budućnosti.

Interesovanje da učestvujem u ovom treningu proizlazi iz moje želje da proširim i produbim svoje znanje u ovom polju. Pošto sam završila studije psihologije, mislim da će mi ovaj trening pomoći da razumem uticaj mnogih faktora na takozvanu kolektivnu svest. Takođe verujem da moram još da učim o strategijama koje ljudi mogu da koriste kako bi se suočavali sa prošlošću na efikasan način.

Shejlla Avdiq

“LABORATORIJA SEĆANJA”: PERCEPCIJA ZAPADNOG BALKANA KAO SASTAVNOG DELA EVROPE

.....

Početna pozicija transevropske platforme Laboratorija sećanja bila je jednostavna: Mnoge osobe koje se bave prošlošću zapadne ili centralne Evrope ne znaju mnogo o tome šta se događa na tom polju na zapadnom Balkanu, i obrnuto. To odražava veliki jaz između jugoistočne Evrope i ostatka Evrope,

koji opstaje s vremenom. „Laboratorija sećanja“ nastoji da stvori priliku za povezivanje inicijativa, iz oba dela Evrope, koje se bave istorijom ratova i masovnog nasilja u dvadesetom veku, kako bi došlo do razmene iskustava, znanja, praksi i razvoja zajedničkih aktivnosti.

Uopštenije, platforma ima cilj da doprinese ojačavanju konstruktivnih pristupa u suočavanju sa prošlošću i razvoju prostora zajedničkih sećanja u Evropi, pri čemu se iskustva i prakse sa zapadnog Balkana smatraju važnim i vrednim poput iskustava i praksi iz drugih evropskih zemalja. Od 2010. godine „Laboratorija sećanja“ (pod nazivom „Suočavanje sa teškom prošlošću u zapadnoj Evropi i na zapadnom Balkanu“ do 2013. godine) organizuje godišnje radionice i studijska putovanja u različite delove Evrope: posle Bosne i Hercegovine 2010, BiH i Hrvatske 2011, Francuske 2012, Nemačke 2013, radionice i studijskog boravka na Kosovu i u Makedoniji 2014. Četrdeset osoba zaposlenih u memorijalnim centrima, muzejima i organizacijama civilnog društva (OCD) iz Belgije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Francuske, Nemačke, Kosovo, Makedonije, Holandije i Srbije učestvovalo je u ovom programu koji su organizovale Inicijativa mladih za ljudska prava BiH, forumZFD Kosovo, Francusko-nemačka kancelarija za mlade (FGYO), Alter Habitus i LOJA – Centar za balkansku saradnju.

Grupa je posetila mnoga mesta sećanja na Kosovu i u Makedoniji, razgovarala sa osobama koje rade na pitanjima očuvanja sećanja, kao što su Nita Luci, Saranda Bogujevci i Horan Janev, i produbila pomenute teme u radnom delu posete. Kao i prethodnih godina, program je pružio priliku za razvoj projekata saradnje između organizacija učesnica: direktan rezultat

putovanja u okviru „Laboratorije sećanja“ 2014. godine, na primer, jeste to što Centar za humanitarno pravo Kosova, Inicijativa mladih za ljudska prava Srbije, Max-Mannheimer studijski centar iz Dahaua, Ministarstvo mladih Limoža i pomenuti FGYO planiraju da organizuju ciklus seminara za studente sa Kosova, iz Srbije, Francuske i Nemačke „Ratni zločini i suđenja u Evropi“ 2015/2016. godine“. Posle Makedonije i Kosova 2014. godine, naredni godišnji studijski put i radionica „Laboratorije sećanja“ planirana je za oktobar 2015. godine u Belgiji, gde bi se učilo i govorilo o lokalnim pristupima suočavanja sa zaostavštinama Prvog i Drugog svetskog rata, ali takođe i o kolonijalnoj istoriji, kao i o muzeju evropske istorije koji će biti otvoren u Briselu 2015. godine.

*Za više informacija posetite:
www.memorylab-europe.eu*

Nicolas Moll
Generalni koordinator „Laboratorije sećanja“

ZA ONE KOJI VIŠE NISU MEĐU NAMA

Ratovi i državna represija su rasparčali društva i učinili mnoge ljude traumatizovanim, raseljenim ili nestalim. Kosovo je jedno od tih društava u kome je kršenje ljudskih prava ostavilo duboke tragove. Problemi sa kojima narod i institucije na Kosovu treba da se suoče su različiti – od nedostatka poverenja među etničkim grupama, preko poricanja nedela iz prošlosti, do nedostatka institucionalnih kapaciteta za prepoznavanje velike društvene promene. Tranzicija od oružanog sukoba i represije ka miru i funkcionalnoj demokratiji zahteva da društvo zauzme stav o masovnom kršenju ljudskih prava koje se događalo u prošlosti. Kosovo je počelo da postavlja temelje za novi početak kada je proglasilo nezavisnost 17. februara 2008. godine. U ovom kontekstu je od suštinske važnosti da se fokusiramo na lečenje rana izazvanih traumatičnom prošlošću i da odgovorimo na trenutno nezadovoljstvo ljudi. Na Kosovu se više od 1.500 ljudi još uvek vode kao nestali. Od kada su uspostavljene, kosovske institucije su konstantno meta kritika zbog toga što se ne bave razotkrivanjem sudbine ljudi koji su nestali tokom konflikta na Kosovu. Najviše kritika upućeno je prošle godine kada su Kosovo i Srbija započeli dijalog o normalizaciji odnosa.

Pored toga što je država u obavezi da se bavi problemom nestalih osoba, postoji još nekoliko grupa koje pokušavaju da pronađu odgovore o sudbini više od 1.500 nestalih. Uopšteno, postoji nedostatak društvene svesti o potrebi za suočavanjem sa prošlošću. Zbog toga postoji potreba da se poveća nivo društvene svesti o važnosti suočavanja sa prošlošću kao procesom oporavka, normalizacije, i kao procesom koji je od vitalnog značaja za porodice žrtava koje tragaju za istinom i ostale pogođene ratom.

Novinar Dardan Hoti i fotoreporter Fitim Selimi su među onima koji žele da pomognu u ovom procesu kroz svoje reportaže i fotografije.

Njihov projekat ima za cilj da dokumentuje sva kršenja ljudskih prava, pritom pokušavajući da postavi stabilno tlo za prikladan oblik sećanja i poštovanje za nestale osobe na Kosovu. Kroz ovaj projekat Dardan i Fitim takođe žele da doprinesu široj raspravi o tranzicijskoj pravdi i suočavanju sa prošlošću. Oni žele da javnosti ponude neispričane priče rođaka nestalih osoba iz triju pogođenih zajednica: Roma, Srba i Albanaca.

Dokumentarni film

Hoti i Selimi će napraviti i dokumentarac o nestalim osobama na Kosovu, napraviće intervju sa rodbinom nestalih iz svih etničkih zajednica kako bi javnosti pružili priliku da čuje do sada neispričane priče. To će biti prvi dokumentarac koji uključuje rodbinu nestalih osoba iz svih triju zajednica. Ovaj dokumentarac je poseban zato što se fokusira na tri perioda:

- Prošlost osobe koju intervjuišemo (rođak/prijatelj nestale osobe), posebnog

predmeta (npr. odeća, fotografija i slično) koji je pripadao nestaloj osobi i koji ih podseća na nju/njega.

- Sadašnjost osobe koju intervjuišemo (rođak/prijatelj nestale osobe), izazove i nedaće sa kojima se suočava.

- Budućnost osobe koju intervjuišemo (rođak/prijatelj nestale osobe).

Hoti i Selimi će pripremiti scenario po kome će se snimati dokumentarac.

Kako će to da urade?

Dardan i Fitim već imaju ideju kako da doprinesu rešavanju ovog problema. Oni planiraju da objave novinski dodatak, da naprave dokumentarni film i da organizuju izložbu.

Novinski dodatak

Novinski dodatak će imati dvanaest stranica, od kojih će svaka biti triptih fokusiran na preživelu osobu čija priča oslikava nestalu osobu. Fotografija će biti podeljena u tri dela, praćena sa tri naracije o sećanjima, odsustvu i životu posle nestanka svakog pojedinca.

Izložba

Izložba koja je deo ovog projekta zvaće se „Tri dimenzije“. „Tri dimenzije“ će pokazati osobu od glave do pete. Glava osobe će ponuditi objašnjenje, ruke na bokovima će držati predmet ili bilo šta što je ostalo iza nestale osobe. Stopala će pokazivati put kojim rođak nestale osobe ide ka otkrivanju sudbine nestale osobe. Kroz ove tri aktivnosti Hoti i Selimi će pokušati da u društvu podignu svest o nestalim osobama i da

ponude dodatne informacije o ovom problemu – uglavnom za ljude koji nisu bili pogođeni ratom ili koji u njemu nisu izgubili članove porodice. Oni takođe žele da povećaju sposobnost [za rešavanje ovog problema] i pokrenu diskusije među mladima kako bi oni mogli da formiraju mišljenje o prošlosti i ratu. Kao rezultat, građani Kosova će naučiti o „drugoj strani priče“ kroz priče rođaka nestalih osoba.

KOSOVO I MAKEDONIJA: U POTRAZI ZA IDENTITETOM

Studijsko putovanje na Kosovo i u Makedoniju donijelo je neke novosti i neke poznate momente u mojem shvaćanju memorijalizacije događaja iz prošlosti. Riječ je o zemljama koje su zadnje izašle iz oružanih sukoba na prostoru nekadašnje Jugoslavije.

Sukob na Kosovu je ostavio duboke podjele između dviju zajednica, koje koegzistiraju u odvojenim svjetovima, koji se samo ponekad isprepliću. Dojam je i da memorijalizacija ide tim smjerom te da su spomenici isključivo monoetnični. Kosovska država je stvorila malo državnih memorijala i više se bavi stvaranjem identiteta po nekim drugim značajkama, prvenstveno na temelju neovisnosti od Srbije. Kosovo i njegovi građani traže identitet za koji ne žele da se na ikakav način veže uz nekadašnju Jugoslaviju, Balkan, a najmanje Srbiju. Po mojem mišljenju dolazi do jedne određene identitetske krize, pa se na državnim institucijama mogu vidjeti zastave SAD-a i Europske unije, doživljenim kao svojevrsnim zemljama/zajednicama pokroviteljima i prijateljima Kosova.

Memorijalna mjesta Gazimestana i spomenika „Bratstvo i jedinstvo“ spadaju u državne projekte memorijalizacije te su pomalo zaboravljeni ili čak alterirani s motivima koji više odražavaju trenutne potrebe mlade kosovske države. Tako su ljudske figure, kao dio spomenika „Bratstvo i jedinstvo“, prebojane u boje svjetskih velesila koje su politički poduprle st-

varanje mlade kosovske države. Ovo je prenamijena jednog državnog projekta sjećanja u drugi. Političke elite odlučile su se za sjećanje samo jednog dijela prošlosti, onog za koji vjeruju da je „vrijedan“ sjećanja. Na taj način, socijalističko razdoblje je, uz sve nedaće koje je nosilo za većinu Kosovara, gurnuto u zaborav u odnosu na kasne 1990-e, koje su čak bile krvavije, ali su rezultirale stvaranjem neovisne države. Memorijalni kompleks „Adem Jashari“ je taj koji bi predstavljao kosovski državni projekt memorijalizacije u odnosu na rat 1998/1999. Obilježen i održavan državnim novcem, ali na neki način i nadopunjen privatnom intervencijom u vidu preživjelih članova obitelji Jashari, koji i dalje žive praktički na istom mjestu, dajući memorijalu novo značenje – prkos smrti, besmrtnost. U ovom smislu Kosovo dosta odstupa od politika memorijalizacija koje vodi država, jer u Hrvatskoj je država izgradila mnogo spomenika u spomen Domovinskog rata (ime koje se rabi za rat 1990-ih, a koje i samo ima moćnu simboliku).

Prilikom posjeta Kosovu, dojam je da ovdje prevladavaju spomenici postavljeni kao rezultat privatnih inicijativa. Građani su imali potrebu sjećati se i obilježiti to sjećanje izvan dosega same države. Ovo

nudi jedan krajnje kaotičan i neunificiran memorijalizacijski pristup, ali stvara dojam autentičnosti i privatnosti prilikom posjeta tih memorijala. U Hrvatskoj postoje i ovakvi spomenici, no najčešće dolaze od lokalnih zajednica i organizacija stradalnika i branitelja, pod mentorstvom političara.

Memorijalizacija u Makedoniji isto funkcionira u okviru dihotomije državno i privatno, odnosno krajnje lokalno komemoriranje događaja iz prošlosti. Projekt „Skopje 2014“ predstavlja jedan izrazito državni projekt na meta-ideološkoj razini koja pokušava „nasilno“ izgraditi identitet zasnovan na iskonstruiranoj i izmanipuliranoj prošlosti. Spomenici šalju jednu jasnu poruku koja je monoetnična i isključiva spram makedonskih građana albanske nacionalnosti, što je vidljivo i u samoj lokaciji spomenika. Ovo podsjeća dosta na državne projekte memorijalizacije u Hrvatskoj, samo su oni u Makedoniji ispotencirani do krajnosti i sežu dublje u prošlost.

S druge strane, spomenici na lokalnoj i privatnoj razini koje smo vidjeli su različiti. Memorijal posvećen ubijenim mještanima sela Neprošteno predstavlja jedan mikrolokalan, privatna način komemoriranja, i sam ne odašilje po-

ruku mržnje niti govori o počiniteljima. Na taj način se dosta razlikuje od sličnih memorijala u Hrvatskoj, koji ipak naglašavaju ulogu počinitelja. Čak su i sami autori i pokrovitelji spomenika izjavili da je ovaj spomenik otvoren svima te da su međuetnički odnosi dobri. Međutim, po kasnijem saznanju da je u tom selu ubijeno i nekoliko mješтана albanske nacionalnosti čija imena nisu zabilježena na spomeniku stvara se ponovno dojam kako je spomenik monoetnički i da govori samo polovičnu prču.

Drugi memorijal, nastao na privatno-lokalnoj inicijativi, „Albanska majka“, već u svome nazivu ima rezervirano mjesto samo za osobe albanske pripadnosti. Izvorno napravljen u spomen na albanske žrtve balkanskih ratova 1912/1913., prerastao je u spomenik svim ubijenim i stradalim Albancima na ovom prostoru kroz više ratova. Memorijal je poprilično kaotičan, s nejasnom izvornom idejom. Još više zbunjuje komentar vodiča kako će ovaj spomenik usprkos imenu, zastavi Albanije i drugom znakovlju biti posvećen svim građanima te regije, ujedno i Makedoncima. Ta razina skrivanja nacionalnog karaktera memorijala i negiranje međuetničkih sporova i sukoba je moment koji je potpuno drugačiji s obzirom na situaciju u Hrvatskoj. U Hrvatskoj su spomenici gotovo isključivo monoetnički i nitko to ne skriva, jer je identitet „protiv“ ili „nasuprot“ osnova vlastitog identiteta.

ZAJEDNIČKI GLASOVI

običnih muškaraca i žena sa Kosova, različitih životnih puteva, koje zanima proces prepoznavanja međusobnih sličnosti i koje zabavljaju njihove razlike.

Dukagin Gorani, predsednik foruma Zajednički glasovi, govori o procesu formiranja nove platforme za prevenciju sukoba i zastupanje interesa zajednice na Kosovu.

Bilo je sunčano jutro početkom septembra 2013. godine kada mi je, na recepciji beogradskog hotela Hajat, prišao savetnik za mir i razvoj departmana za političke poslove Ujedinjenih nacija i UNDP Kosovo, gospodin Pol Partner. Pažljivo je pratio panel na čuvenom Beogradskom bezbednosnom forumu, gde sam imao priliku da govorim zajedno sa kolegama iz građanskog društva sa Kosova. Pol je razmišljao o mogućnosti da se razuman diskurs sa tog panela reprodukuje kao nešto veće i veoma hrabrije. Pitao se da li bi to moglo da postane sastavni deo kosovskog javnog rečnika o interetničkom razumevanju. Zamišljao je veću grupu običnih, međusobno sličnih ljudi, koji čine redovan forum koji bi zaživeo samo zbog njihove lične posvećenosti da mirno koegzistiraju i istinski saraduju.

U narednih nekoliko meseci sakupili smo veoma šarenu skupštinu muzičara, novinara, istraživača, preduzetnika, predstavnika vera i civilnog društva:

Početkom aprila 2014. godine održali smo prvi sastanak. Crnogorska Budva u proleće može biti samo vaša, bukvalno samo vaša. Tokom dva dana članovi ove skromne grupe očarali su jedni druge. Beskrajne diskusije, ideje, želje, načini govora, razmišljanja i delovanja. Pol Mekelenburg, specijalni savetnik UNMIK-ovog SRSG, Farid Zarif, u svom dosetljivom, američkom stilu, izneo je važnu opasku: „Čoveče, ovde se dešava neverovatna stvar! Čuvajte je, ne dajte da propadne.“ I bio je u pravu.

Posle Budve, došli su Gračanica, Ohrid, Kopaonik, Tirana, a u međuvremenu sastanci u Prizrenu, Prištini i Mitrovici. U to vreme ovaj nesvakidašnji forum običnih ljudi dobio je novo ime: Zajednički glas: platforma za prevenciju sukoba i zastupanje interesa zajednice. Tek nedavno Forum se skućio u kancelarijama lokalnog think-tanka, Liberalni demokratski centar, u prištinskom naselju Aktaš. Ovde sekretarijat, koji predvode Bekim Beka i Žarko Krtinić, priprema sastanke i sesije članova foruma. Tu svraćaju ljudi kao što su Besa Luža, Petar Miletić, Škumbin Brestovci, Veljko Samardžić, Lejla Hadžiu-Pula, Kujtim Pačaku, Dardan Velija, Birol Urcan, Blerta Avdili, Ljubiša Bašcarević i drugi. Oni su uključeni u pripremu i implementaciju najrazličitijih projekata: od predloga politika do dokumentarnih filmova, od saopštenja za javnost do kulturnih događaja.

Gledajte da i vi navratite.

KOSOVO

PRST

Prst je kažiprst koji ne zna u kom pravcu da pokaže i nije u stanju da otkrije počinioca. Ovo djelo predstavlja sjenku ogromnog prsta koji ukazuje na tebe, čineći da osjećaš krivicu. To je prst koji nudi i pomirenje i razlaz. To je izgovor da plačeš nad trivijalnim bolom izazvanim trivijalnim kućnim poslom, kao maska za veći, manje banalan bol iznutra. To je konstantan podsjetnik na činjenicu da je učinjeno nešto loše i da sve može da se raspadne. To je prijetnja. To je nešto čime se češeš. To je nešto čime dodiruješ. – Doruntina Basha

- **O**d oko 30.000 nestalih osoba u Bosni i Hercegovini danas se još uvijek traga za oko 9000 ljudi. Ratna drama, okončana krajem prošlog stoljeća, još uvijek traje za njihove obitelji. Nada umire tek sa smrću tragaoca. Upravo to traganje je ono što je zajedničko između umjetnika i naših sugrađana. Teatar jeste to, mjesto potrage, mjesto nade, mjesto žudnje za istinom i mjesto susreta sa istinom. Može se reći da je sama ta činjenica više nego dovoljan razlog zašto se Sarajevski ratni teatar (SARTR) odlučio postaviti dramski tekst „Prst“, autorice Doruntine Basha na svoju scenu.

To je priča o deset godina tuge majke i supruge, nade da će se njen muž odnosno sin nekim čudom vratiti. Te dvije žene dijele neizmjernu bol za izgubljenom osobom i pokušavajući se suočiti sa istinom. To čine tako što povređuju jedna drugu, optužuju se, bore za moć, ne mogu se trpjeti, ne mogu živjeti zajedno, ali ne mogu ni jedna bez druge. Samo u toj borbi, u tom uzajamnom povređivanju njih dvije osjećaju se živim. To je svijet obitelji i bližnjih od onih još 9.000 preostalih nestalih ljudi. Svijet koji osim njih niko ne poznaje.

Drama „Prst“, iako se odvija u kontekstu pitanja nestalih, u potpunosti je ispričana iz perspektive žena koje su ostale iza, same, i zarobljene same sobom. Potresno, ali radi se o drami našeg vremena, naših života.

Zadatak realizacije predstave povjeren je ne samo umjetnicama, ne samo glumicama, nego i ženama, majkama, sestrama, kćerkama, suprugama... One tragaju za istinom, pravdom, ljubavlju, ljepotom, mirom... tragaju za svima nama – ZA NESTALIM LJUDIMA!

Premijera pozorišne predstave „Prst“ upriličena je 7. novembra 2014. godine u SARTR-u. Predstava „Prst“ realizirana je u produkciji Sarajevskog ratnog teatra uz podršku Ambasade Sjedinjenih Američkih država u Sarajevu – Odnosi s javnošću SAD-a, te u partnerstvu sa *forum*ZFD u BiH (Civilna mirovna služba) i Fondacijom Publika. Generalni sponzor SARTR-a je BH Telekom.

Okrugli sto pod nazivom „Između nade i historije“ održan je 10. novembra 2014. godine u SARTR-u, nakon izvođenja predstave. Panelistkinje na okruglom stolu bile su: Viktorija Ružičić-Tokić (ICMP), Sabrina Begović (redateljica), Selma Alispahić (glumica) i Selma Korjenić (TRIAL). Predstava „Prst“ će biti dio repertoara SARTR-a tokom 2015. godine.

MAKEDONSKI NOVINARI: SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU JE NEOPHODNO ZA MEDIJE

Novinari različitih medija veruju da suočavanje sa prošlošću predstavlja pravi izazov za novinare i medije u Makedoniji. Oni kažu da su novinari upoznati sa ovim konceptom, ali priznaju da nemaju dovoljno inicijative da bi se njime bavili.

Novinarka makedonske državne televizije Anita Dimitrijevska kaže da novinari o ovoj temi izveštavaju samo ukoliko se dogodi nešto u vezi sa njom. „Samo nekoliko novinara preuzima inicijativu da fokusira svoje izveštavanje na ovu temu, na koju se ionako obraća malo pažnje. Mediji, posebno štampani mediji, imaju više prilika da istražuju pitanja povezana sa ovom temom zbog prostora koji im je na raspolaganju“, kaže Dimitrijevska.

S druge strane, reporter ALSAT-M-a Adrian Kerimi kaže da „novinari i mediji u Makedoniji treba da uče iz iskustava medija u drugim državama, posebno onih u Africi, kako bi razumeli kako da se bave suočavanjem sa prošlošću i kako da poboljšaju izveštavanje o ovom pitanju u drugim medijima i u javnosti“.

Salie Sadiku, novinar TV Gurra iz Kičeva, veruje da suočavanje sa prošlošću predstavlja dobru priliku za lokalne medije pošto je većina opština u Makedoniji multietnička.

„U tom smislu, pomenuo bih Kičevo, mali grad u kome žive dve najveće etničke zajednice: Makedonci i Albanci. Tokom poslednjih lokalnih izbora bilo je tenzija i korišćen je govor mržnje. [To se događalo] zbog predrasuda koje pripadnici različitih etničkih grupa imaju jedni prema drugima i kao posledica etničkog sukoba, a ne zbog želje da se izabere najbolji kandidat za gradonačelnika“, izjavila je ona posle treninga koji je organizovao *forumZFD*.

GAVRILO PRINCIP – NACIONALNI HEROJ ILI TERORISTA?

SRBIJA a jednog čoveka terorista, a za drugog borac za slobodu.“ Sto godina posle Sarajevskog atentata ponovo se postavlja pitanje kako nazvati Gavrila Principa. U junu 1914. godine Princip je upucao austrijskog prestolonaslednika Franca Ferdinanda i tako pokrenuo seriju događaja koji su doveli do izbijanja Prvog svetskog rata. Vođen željom o oslobođenju Bosne, počinio je političko ubistvo, čije posledice nije mogao predvideti ni on a ni političari u Srbiji i Evropi.

Posmatrajući odnos Srba prema njihovoj skorašnjoj istoriji, da se primetiti da još uvek ne postoji jednoznačno određenje njegovog postupka. Oni nastavljaju da osporavaju stanovište da je podrška Srbije Principu doprinela izbijanju rata. Postoji velika strepnja da bi verzija istorije po kojoj bi Srbi bili odgovorni za sve nedaće na Balkanu posle 1914. godine mogla da prevlada.

Srbi Principa smatraju nacionalnim herojem. Iako je istina da su 1914, kao i 1991. godine, postojale nacionalističke struje u Srbiji, njih ipak ne treba izjednačavati. Princip se borio za državu u kojoj bi svi jugoslovenski narodi živeli zajedno. Za razliku od njega, Miloševićev režim je zagovarao srpski nacionalizam. Danas Srbija igra važnu ulogu u procesu regionalnog pomirenja.

NOVOSTI

MAPIRANJE SEĆANJA NA KOSOVU

Projekat "Mapiranje sećanja Kosovo" (MSK) ima za cilj da okupi grupu društvenjaka, studenata i aktivista civilnog društva, radi istraživanja praksi i mesta memorijalizacije na Kosovu i suprotstavi ih uvreženim istorijskim narativima i arhivskim materijalima, stvarajući novo razumevanje memorijalizacije iz više perspektiva, koje će doprineti konstruktivnoj debati o suočavanju sa prošlošću na Kosovu. U periodu od januara do juna 2015. godine MSK će biti fokusiran na rad na tri od pet radionica koje će obrađivati teme poput:

Mesta sećanja izgrađena tokom osmanlijske vladavine na Balkanu (1878-1881) – "Prizrenska liga" (februar 2015); Mesta sećanja izgrađena tokom socijalističke Jugoslavije koja su zapuštena posle rata na Kosovu 1999. godine – "Spomenik rudarima" (april 2015); i perspektive (žena) žrtava seksualnog nasilja tokom poslednjeg rata na Kosovu (jun 2015).

Korab Krasniqi

MEMORINMOTION PRIRUČNIK ZA UPOZNAVANJE MLADIH SA NJIHOVOM ISTORIJOM I SEĆANJEM

Tokom leta 2014. godine, *forumZFD*, Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR) BiH i Kuća Ane Frank (AFH) započeli su projekat MemorInmotion: obrazovni priručnik koji ima za cilj da mlade ljude iz Bosne i Hercegovine i drugih zemalja upozna sa njihovom istorijom i pomogne im da kritički posmatraju svoju javnu kulturu sećanja. Priručnik je dostupan od decembra 2014. i biće distribuiran tokom 2015. godine. Zajednička saradnja je nadogradnja dvaju projekata pomenutih partnera – projekta Memory Walk (YIHR BiH/AFH) i projekta MONuMENTImotion (*forumZFD*), koji su omogućili mladima da kroz film predstave svoje poglede na istorijsko sećanje. U slučaju da želite dodatne informacije, osobe za kontakt su Michele Parente (parente@forumzfd.de) i Laura Boerhout (l.boerhout@annefrank.nl).

Laura Boerhout
(Kuća Ane Frank)

NAREDNO IZDANJE

Drugo izdanje časopisa *Balkan.Perspektive* baviće se pitanjem heroja. Autori će analizirati kako ljudi definišu heroja i kako pojedinci postaju heroji. Pored toga, istražićemo kako se na Balkanu slave heroji i pitaćemo: Da li nam trebaju heroji?

IMPRESUM

Časopis *Balkan.Perspectives* izdaje forumZFD.

Forum Civilna mirovna služba (*forumZFD*, Forum Ziviler Friedensdienst) nemačka je organizacija osnovana 1996. godine. Ona obučava i šalje mirovne eksperte u regione zahvaćene konfliktom, gde oni saraduju sa lokalnim partnerima u promovisanju mirne koegzistencije i nenasilnog rešavanja sukoba.

Na Zapadnom Balkanu organizacija se fokusirala na projekte u oblasti suočavanja sa prošlošću i promovisanje dijaloga između suprotstavljenih strana. Projekti uključuju projekte medijacije u školama, podršku civilnom društvu ili povećanje medijskih kapaciteta za konstruktivniji pristup suočavanju sa prošlošću. Program će biti finansiran od strane nemačkog federalnog Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj.

GLAVNA UREDNICA:

Maike Dafeld

AUTORI:

Šejla Avdić, Marko Barišić, Laura Borhaut, Džabir Deral, Jelena Dureinović, Dukadin Gorani, Dardan Hoti, Mefail Ismaili, Rodoljub Jovanović, Nihad Kreševljaković, dr Tomas Luc, Sven Milekić, Nicolas Moll, Dino Mustafić, Nikola Radić, Johannes Rueger, Fitim Selimi, Maja Vaseva

PRIPREMA:

Kokerra

NASLOVNA STRANA:

Layla Barake

ŠTAMPA:

CPU Printing company d.o.o. (Bosna i Hercegovina), VM3 (Kosovo), Fokus Print (Makedoniji), Kolor Press (Srbija)

PREVOD:

Luljeta Krasnići Veseli (albanski), Martin Leverenc (nemački), Emica Niemi-Nalbantić (makedonski), Ivan Stanojević (BHS)

LEKTURA:

Jack Davis (engleski), Arben Ahmeti (albanski), Zinaida Lakić (BHS)

KONTAKT:

Balkan.perspectives@forumzfd.de

Forum Civilna mirovna služba | Forum Ziviler Friedensdienst e. V. (*forumZFD*)

Kancelarija na Kosovu: Džamila Hodže 8/3 10000 Priština, Kosovo	Kancelarija u Srbiji: Prote Mateje 17 11000 Beograd, Srbija
---	---

Kancelarija u Bosni i Hercegovini: Branilaca Sarajeva 19 B 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina	Kancelarija u Makedoniji: Borke Taleski 11/4 1000 Skoplje, Republika Makedonija
--	---

Poricanje odgovornosti

Cilj *Balkan.Perspectives* je da se započne debata o suočavanju sa prošlošću na Balkanu. Stavovi izneti u ovom časopisu pripadaju cenjenim autorima i ne predstavljaju nužno stavove bilo urednika ili *forumZFD*-a. Iako izdavači veoma pažljivo proveravaju linkove ka internetskim stranicama koje se promovišu u ovom periodičnom izdanju, oni ne mogu biti odgovorni za sadržaj drugih internetskih stranica.

Slobodno možete da kopirate i redistribuirate ovaj materijal u štampanoj ili elektronskoj formi, pod uslovom da ne menjate sadržaj, da citirate izvor i autore, i da to radite besplatno.